

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ VE SONUÇLARI

Yücel BOZDAĞLIOĞLU²

ÖZET

1923 yılında gerçekleştirilen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, hem mübadiller hem de mübadeleyi gerçekleştiren ülkeler açısından önemli çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Günümüzde hâlâ etkileri hissedilen mübadele, akademik çalışmalarda da sıklıkla ele alınan konulardan birisi olmuştur. Bu makale, mübadelenin her iki ülke açısından sebepleri, etkileri ve sonuçları üzerine yoğunlaşmaktadır. Her iki tarafın mübadele gerekçeleri ve Lozan'daki tezleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk-Yunan İlişkileri, Nüfus Mübadelesi, Lozan Konferansı.

ABSTRACT

The Turkish-Greek Population Exchange of 1923 had important effects for both the people subject to the population exchange and the countries that realized the population exchange. The population exchange whose effects are still being felt also became a subject matter in academic studies. This article focuses on the causes, effects and results of the population exchange for both countries. Both countries' reasons for exchange and their theses at the Lausanne Conference are analyzed.

Key Words: Turkish-Greek Relations, Population Exchange, Lausanne Conference.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Hıristiyan azınlıklardan biri olan Rumlar, 19. yüzyılda başlayan bağımsızlık hareketlerinden etkilenerek, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmışlar ve Yunanistan 1830'lardan itibaren sürekli olarak Osmanlı aleyhine genişlemeye

² Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

başlamıştır. Bu genişleme, Yunan ordusunun 1919'da Anadolu'yu işgali ile doruk noktasına ulaşmış ancak 1922 yılında, Büyük Taarruz ile sona ulaşmıştır. Büyük Taarruz sonucu yaklaşık 1.000.000 Rum Yunanistan'a göç etmiş, kalanların durumu ise Lozan Konferansı sırasında Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan bir sözleşme ile çözümlenmiştir.

Türk-Yunan 'nüfus mübadelesi', Lozan Konferansı'nda Türkiye ve Yunanistan arasındaki öncelikli sorunlardan birisi olmuş ve 30 Ocak 1923 yılında, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan 'Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol'ün imzalanmasıyla çözüme kavuşturulmuştur. Sözleşmenin 1. Maddesi uyarınca, Türkiye'de bulunan Ortodoks Rumlarla, Yunanistan'da bulunan Müslüman Yunan uyrukları, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu göçe tabi tutulacaklar ve göç edenler Türk ve Yunan makamlarının izni olmadıkça geldikleri ülkelere yerleşmek amacıyla geri dönemeyeceklerdi (Oran, 2002, s. 332). Bu sözleşme uyarınca, yaklaşık olarak 350.000 Müslüman Türk ve 200.000 Hıristiyan Rum zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır (Kayam, 1993, s. 1).

Türk ve Yunan makamlarının karşılıklı isteği doğrultusunda ve Konferansa katılan diğer ülkelerin desteğiyle çok kısa bir zamanda imzalanan sözleşmenin uygulanması, ne yazık ki, o kadar kolay olmamıştır. Hem Türkiye'ye hem de Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan göçmenler, gittikleri ülkelerde pek çok zorluklarla karşılaşmış, trajik olayların ortaya çıkması engellenememiştir. Bu yüzden konunun tam olarak çözüme kavuşturulması 1930'lara sarkmıştır.

Türk-Yunan Mübadelesi konusunda hem Yunanca hem de Türkçe yazılmış pek çok kaynak bulunmaktadır. Fakat her ülkenin konuya bakışı tamamıyla birbirine zıt temeller üzerine oturtulmuş ve yapılan çalışmalarda amaç "mübadele konusunun bilimsel analizinden ziyade mevcut politik çıkarlara hizmet edecek şekilde taraflı değerlendirmeler" (Öztürk, 2010, s. 149) olmuştur. Öztürk'ün belirttiği gibi, "Yunan tarihçiliği 'hatırlama'yı tüm çalışmalarının özüne yerleştirirken, Türk tarihçiliği de kendisine 'unutmayı' kılavuz edinmiştir" (Öztürk, 2010, s. 149). Yakın zamanlarda Türkiye'de konunun belli vesilelerle gündeme taşınmasında, mübadele ve genel olarak da azınlık konularında, Türkiye'yi suçlu gösterme gayretleri oldukça güçlü bir şekilde hissedilmektedir. "Sanki Lozan'dan sonra Türkiye kendi başına bir mübadele gerçekleş-

tirmiş gibi ifadeler içeren söylemler medya ve sosyal medyada sıkça görülüyor. [Hâlbuki] İngiltere'yi temsil eden Lord Curzon'un deyimiyle 'Halkların Ayrışması' aslında 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından gerçekleşen görüşmelerde ortaya atılmış bir Avrupa fikridir" (Cipof, 2013, s. 1-2).

Bu makale, konuyu derinlemesine inceleme amacı gütmektedir. Bu amaçla ilk bölümde Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine yol açan sebepler tarihsel bir perspektiften incelenecektir. İkinci bölümde ise, mübadele konusunun Lozan Barış Konferansı'nda nasıl ele alındığı incelenecek ve imzalanan sözleşmenin içeriği ve istisnaları sunulacaktır. Üçüncü ve son bölümde ise mübadelenin genel olarak etkileri üzerinde durulacaktır.

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİNİN SEBEPLERİ

Kelime anlamı "değişim" olan mübadele kelimesi, Lozan Konferansı sırasında kararlaştırılıp imzalanan ve Türkiye'de yaşayan Rum azınlık ile Yunanistan'da yaşayan Türk-Müslüman azınlığın değişimini belirtmek için kullanılmıştır. "Mübadil ise başkasının yerine getirilmiş, mübadele edilmiş demektir" (Çetin, 2010, s. 149). Mübadele genellikle Lozan Konferansı sırasında Türk ve Yunan Hükümetlerinin imzaladıkları nüfus değişimi sözleşmesiyle özdeşleşmiş olsa da, geçmişi 1877-78 Osmanlı-Rus savaşına kadar gitmektedir. Bu savaş sonrasında özellikle Balkanlar'dan gelenler ve daha sonra Balkan savaşlarının ortaya çıkması, bölgede nüfus hareketliliğine yol açmıştır (Kara, 2005, s. 188).

Mübadele fikri ciddi anlamda ilk olarak Balkan Savaşlarının ortasında ortaya çıkmıştır. İki Balkan savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki topraklarının % 80'ine yakını ve toplam nüfusun da yaklaşık %16'sını (4,2 milyon) kaybetmiştir. Savaşlar sonucu yaklaşık 800.000 insan yaşadıkları yerden göç etmek zorunda kalmıştır. Bu toplam rakam içindeki Müslüman nüfus yaklaşık olarak 400.000 civarındadır ve Yunan, Sırp ve Bulgar katliamından kaçmak için göç etmişlerdir (Zürcher, 2003, s. 1).

Savaş sonrası ortaya çıkan yeni sınırlar, sorunu daha da ağırlaştırmıştır. Meriç Nehri'nin Batısında yer alan ve çoğunlukla Müslümanların yaşadığı Batı Trakya Yunanlılarda, nüfusun üçte ikisi Yunan ve

Bulgarlardan oluşan Doğu Trakya ise Osmanlı'da kalmıştır. Savaş sırasında yaklaşık 50.000 Bulgar Bulgaristan'a göç ederken, hemen hemen aynı sayıda Türk/Müslüman da Osmanlı İmparatorluğuna sığınmıştır. 29 Eylül 1913 yılında Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan antlaşmaya (İstanbul Antlaşması), gönüllü mübadeleyi de öngören bir protokol eklenmiş ve karma bir komisyonun oluşturulması kararlaştırılmıştır. Komisyon, göçmenlerin geride bıraktıkları malların değerlendirilmesi ve tasfiye edilmesinden sorumlu olacaktı. I. Dünya Savaşı'nın çıkışı antlaşmanın uygulanmasını imkânsız kılmışsa da, daha sonraki nüfus mübadelelerine örnek teşkil etmesi açısından önem arz etmektedir (Zürcher, 2003, s. 2).

Benzer bir gelişme Osmanlı ile Yunanistan arasında da yaşanmıştır. Balkan vilayetlerinin kaybedilmesinin etkisi, 1914 yılının ilk aylarında hissedilmeye başlamıştı. Bu kayıpların Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki, ekonomik olduğu kadar siyasi etkiye de sahip olduğu söylenebilir. Siyasi olarak, Mustafa Kemal ve Talat Paşa gibi önemli isimlerin, Balkan kökenli olması, İttihat ve Terakki ile başlayan süreçte, siyasi elitin Anadolu üzerinde odaklanmasına sebep olmuştur. Anadolu'nun "Türkleştirilmesi" politikası çerçevesinde, ilk olarak Celal Bey (Bayar) önderliğindeki gruplar, Ege kıyılarındaki 200.000 civarında Rum Ortodoks'u Yunanistan'a göç etmeye zorlamıştır (Zürcher, 2003, s. 2). Aynı şekilde Yunanistan'da Atina Antlaşmasına aykırı olarak, Müslüman Türkleri göçe zorlamaya başlamıştı.

Mayıs 1919'dan itibaren, Yunanistan'la baş gösteren göç sorununa kalıcı bir çözüm bulma çabaları da başlamıştır. Bu konudaki ilk girişim, Osmanlı'nın Atina'daki elçisi Galib Kemali Bey'den gelmiştir. Galib Kemalî Bey, Hatıratı'nda mübadele önerisi ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

...Mösyö Venizelos'a sırf bir şahsi mülahaza kabilinden Makedonya'daki Müslümanlarla Aydın Vilayeti'nde meskûn Rumların mübadele edilmesi, bunların bırakacağı emlakın de mübadele suretiyle onlara verilmesi ve aradaki fark-ı fiatın Hükûmetlerce tazmin edilmesi yolunda bir i'tilâf yapılmasını teklif ettim" (Çetin, 2010, s. 154).

Venizelos mübadele önerisine karşı olmadığını belirtmekle beraber, uygulamayı geciktirmekten de geri kalmamıştır. Çetin'e göre "Anadolu'da yaşayan ve Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan Rum

göçüne, yapılacak bir mübadele ile son noktanın konulması Yunan megali ideası'na bir engel oluşturacaktı. Ayrıca Yunan Hükümeti için yeni ekonomik sorunlar ortaya çıkacaktı" (Çetin, 2010, s. 154). I. Dünya Savaşı'nın çıkması, Bulgaristan örneğinde olduğu gibi, Osmanlı-Yunanistan nüfus mübadelesinin de rafa kaldırılmasına sebep olmuştur. Mübadelenin gerçekleşmesi için 1923 Lozan Konferansı'nı beklemek gerekecektir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı'nın bitimine kadar geçen sürede giderek artan nüfus hareketlerini üç gruba ayırmak mümkündür: "1. Türkiye'den Türkiye dışına yönelik göçler; 2. Türkiye'de işgalden kurtarılmış yörelere yönelik iç göçler; 3. Türkiye dışından Türkiye'ye yönelik göçler" (Arı, 2012, s. 7). Türkiye'den Türkiye dışına yapılan göçler, çoğunlukla, Kurtuluş Savaşı'nın bitimiyle, Türkiye'yi terk eden Rumların ortaya çıkardığı göçlerdir. Bu Rum göçünün sebepleri konusunda farklı görüşler olmakla beraber, Türkiye'deki Rum azınlığın, Yunan işgali sırasında sergilediği tavır en önemli etmen olarak ortaya çıkmaktadır. Rum azınlığın tavrı, 1925 yılında, Blanchard tarafından şöyle özetlenmiştir:

Türk göçmenler açısından bakıldığında, bu durum birkaç yüz bin barışçıl Türk'ü ilgilendirmektedir. Türkiye'deki tüm azınlıklar açısından bakıldığında ise yaklaşık 3.000.000 kişi göçlerden etkilenmiştir. Bu azınlıklar her geçen gün Avrupa'daki kardeşlerine yönelmişler ve [Türkiye] devletinin düşmanlarına sempati beslemişlerdir. Ermeniler 1915 Rus işgaline ön ayak olmuşlar, Rum'lar da, 1920 yılında Venizelos'un askerlerine sempatilerini göstermekten kaçınmamışlardır. Dolayısıyla, Türklerin 1908'den sonra Osmanlı'nın tüm tebaasının sadakatini sağlama politikası da başarısız olmuştur (Blanchard, 1925, s. 450).

Dolayısıyla genel olarak Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm azınlıkların, spesifik olarak da Rumların tavrı, mübadelenin en önemli sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Azınlıkların bu tavrı, özellikle İttihat Terakki döneminde, ikinci bir sebebin ortaya çıkmasına vesile olmuştur: bağımsız ve türdeş Türk ulus devletini kurmak. Oran bu durumu şöyle açıklamaktadır:

Hıristiyan azınlıkların nüfusça en kalabalıklarından olan Rumların sayısını azaltmak bu yoldaki en önemli engeli ortadan kaldıracaktı. Ayrıca, hem Osmanlı döneminde sık sık karşılaşılan Büyük Devletlerin içişlerine karışması-

nı sağlayan gerekçe kalmayacak, hem de Yunan irredentizmini sürdürmek isteyenlerin bir daha harekete geçmesi engellenecekti (Oran, 2002, s. 330).

Yunanistan'ın mübadele konusundaki amaçlarını ise iki başlık altında toplamak mümkündür: Yunanistan bir yandan, Anadolu'dan gelenlere yer açmak için mümkün olduğu kadar Müslüman Türk azınlığı Türkiye'ye göndermek istiyordu. Diğer yandan ise, yeni göç dalgasıyla "ağırlıklı olarak İstanbul'dan gelecek zengin Rum burjuvazisinin yaratacağı yeni ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunları önlemek ve yüzyıllardan beri Yunan halkının ideolojik ve kültürel merkezi olan İstanbul'u mutlak anlamda terk etmemek için mübadelenin sınırlarını dar tutmak" (Oran, 2002, s. 330) amacı gütmekteydi.

LOZAN KONFERANSINDA MÜBADELE SORUNU

Daha Kurtuluş Savaşı sona ermeden, Türkiye'nin mübadele fikrini dile getirmeye ve bu fikri çeşitli vesilelerle Avrupa başkentlerinde tartışmaya başladığını görmekteyiz. Zamanın Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek, yaklaşık bir ay süren Avrupa gezisinden dönüşte, 4 Nisan 1922 tarihinde TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada konuyu şöyle özetlemektedir:

Avrupa'da bizim aleyhimize düşmanların kullanabileceği en büyük silah bu ekalliyetler silahıdır. Binaenaleyh ben ikinci gün kendisine (yani Lord Curzon'a)gittim ve ilk evvel kendisine ekalliyetlerden bahsettim ve bunu ikiye ayırdık. Rum ekalliyetleri için mübadele esasını teklif ettim ve dedim ki "Biz, devamlı bir sulh istiyoruz ve bunun için bu suretle bizi onlardan, onları bizden emin kılmaktır. Bundan sonra bizde kalacak Rumlarda harici bir fikir vardır. Bir gün Türkiye'yi parçalayacağız, burayı oraya (Yunanistan'a) raptedeceğiz. Buraların Türkiye'de kaldığı sabit olmalıdır ki, birbirimizin elini tutalım. Birbirimizle iyi geçinelim. Bundan iyisi ise onları rahat yaşayabilecekleri yerlere göndermek ve Müslümanları da rahat yaşayabilecekleri bir yere celbetmek lazımdır (Sezer, 2012, s. 20).

14 Ağustos 1922 yılında Londra'ya giden Ali Fethi Bey de, İngilizlerin Yunanlılar adına ateşkes istemesi üzerine Türkiye'ye gönderdiği telgrafta aynı hususa değinmektedir:

İngiltere acele mütareke istiyor. Fransa ve İtalya Yunanlılara yardım etmeyecektir. Trakya'nın alınması, azınlıkların değiştirilmesi, harp tazminatı ve ülkede yapılan tahribatın tamiri istenmelidir (Sezer, 2012, s. 21).

İsmet Paşa liderliğinde Lozan Konferansına katılan Türk heyetine, bakanlar kurulunca hazırlanan 14 maddelik bir talimatname verilmişti. Bu talimatnamenin 9. maddesi azınlıklar konusu ile ilgiliydi ve bu konuda esas politikanın mübadele olacağı açıkça belirtilmişti. Zaten Kurtuluş Savaşı'nın koşulları altında yoğun bir Rum göçü yaşanmaktaydı. "Artık uluslararası hukuka uygun olarak, henüz bitmemiş bu süreci tamamlamak ve yasal bir zemine oturtmak gerekmekteydi" (Arı, 2012, s. 16). Bu yasal zemin, Lozan Konferansında ortaya çıkmıştı. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken husus, mübadelenin sadece Türkiye'nin istediği bir konu olmadığıdır. Yunanistan da bazı sebeplerden ötürü, mübadele fikrine oldukça sıcak bakmaktaydı. Türk heyeti böyle büyük çaplı bir göçü Konferansın gündemine taşımamanın sıkıntısını yaşarken, konunun beklenmedik bir biçimde Müttefikler tarafından ortaya atılması bu inancı güçlendirmektedir. Teklifin önce müttefiklerden gelmesi Türk heyetini de rahatlatmıştır. Lozan'a giden Türk heyetinde bulunan Rıza Nur bu konuda şunları söylemektedir:

Ahali mübadelesinin ben konferansın en zor ve dağdağalı işi olacağını zannediyor, nasıl teklif edeceğimi düşünüyordum. Bir gün kudret helvası gibi ayağımızın ucuna düştü. Hala şaşıyorum (Nur ve Crew, 2007, s. 162).

Müttefiklerin mübadele konusunda Türk heyetinden önce davranmalarından, aslında konuyu daha önceden kendi aralarında tartışmaları ve Yunanistan'ın da bu öneriye olumlu yaklaştığı ortaya çıkmaktadır. Cemil Bilsel (1998, s. 293-294) bu konuda şunları yazar:

Değişmenin mecburiliği, bunun zaruri şartı idi. Bu asırda insanları, devletlerin birer mal gibi değişmesi, ne devletin insanlar üzerinde yürüttüğü hakimiyet telakkileri ile, ne insanların haiz oldukları hürriyet hakkı itibarile, izah olunur bir şey değildir. Bu itibarla, bu, çok tenkit edilmiştir. Ancak bunu en evvel teklif eden Türkler olmamıştır. Sir Horace Romboldun, konferanstaki ifadesinden anlaşıldığına göre, bunu en evvel Nansen teklif etmiştir.

Nitekim Erich Zurcher de (2003, s. 3) konunun önceden, 1919'dan beri Milletler Cemiyeti (MC), Mülteciler Yüksek Komiserliği görevini yürüten Norveçli Fritjof Nansen tarafından ortaya atıldığını ve Yunan hükümetinin de mübadele konusunda olumlu bir tutum takındığını yazmaktadır. Yunanistan'ın mübadele fikrine bu kadar olumlu ve aceleci yaklaşması, Yunanistan'ın 1.000.000'a yaklaşan mültecilerin yol açtığı sorunları hafifletmek amacı gütmesiyle açıklamak mümkündür. Bu

mültecilerin yerleşim sorunları, ancak ülkede bulunan 600.000 Türk ve Müslüman göçmeni Türkiye'ye göndererek ve onlardan boşalan yerlere gelen Rum mültecileri yerleştirerek aşılabılırdi. Ağustos 1920'de Bulgaristan'la daha az sayıda olmakla beraber benzer bir nüfus mübadelesi deneyimi yaşaması Yunanistan'ın işini kolaylaştırmaktaydı (Zurcher, 2003, s. 4).

MC, Lozan Konferansı'nın başlamasına bir hafta kala, 14 Kasım 1914 yılında, Nansen'i mübadele konusunda araştırma yapmakla görevlendirmişti. Nansen durumu yerinde incelemek amacıyla Yunanistan ve Türkiye'ye gitmiş ve ilgililerden bilgi alarak nüfus artan nüfus hareketlerinin çözümüne ilişkin bir rapor hazırlamıştır. "Nansen'in ilk çözüm teklifi, Yunanistan'daki Müslümanlarla, Anadolu'daki Ortodoksların isteğe bağlı olarak değiş tokuşudur. Ancak İstanbul'da yaşayan Rumların bu uygulamanın dışında tutulması görüşündedir" (Budak, 2010, s. 135). Nansen'in bu görüşü Türkiye tarafından kabul görmemiştir. Türkiye, İstanbullu Rumların değil, Batı Trakyalı Türklerin mübadele kapsamı dışında tutulmasında ısrar etmekteydi çünkü Türkiye'ye göre Müslümanlar Batı Trakya'da azınlık değil çoğunluktu. Türkiye, "dolayısıyla çoğunluk olan bir kitlenin, bulunduğu yerden göçe zorlanmasının kabul edilemeyeceğini" (Budak, 2010, s. 136-137) dile getirmiştir. Yunanistan ise, ülkeye gelen göçmenlerin oluşturduğu baskıyı gündeme getirerek, önlem amacıyla, 350.000 Türkün acilen Anadolu'ya gönderilmesinde ısrar etmekteydi. Nansen her iki ülkenin tezlerini dikkate alarak raporunu gözden geçirmiş ve yeni bir rapor hazırlamıştır.

Mübadele konusu, Lozan Barış Konferansı sırasında Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun 1 Aralık 1922 oturumunda ele alınmıştır ve Nansen'in yeni raporu da bu oturumda okunmuştur. Nansen raporunda mübadelenin her iki ülke açısından zorunlu olduğunu söyleyerek, özellikle ekonomik faktörlerin altını çizmiştir. Nansen raporunda, her iki ülkenin ekonomilerinin ne kadar kötü durumda olduğunu belirttikten sonra mübadelenin hem göçmenler hem de iki ülke açısından en iyi çözüm olduğunu belirtmekteydi. Aksi takdirde, "ekonomik sonuçların her iki ülke için felaket olacağına dikkat çekiyordu. Azınlıkların çabuk ve etkili mübadelesi, bu felaketi her türlü önlemden daha kolay önleyebilirdi" (Arı, 2012, s. 16). Türkiye için mübadele, Rumlardan kalan verimli arazilerin işlenmesinde gerekli emek gücünü sağlarken, Yu-

nanistan için ise hem daha önce gelen göçmenlerin barınma sorunlarının çözümüne hem de tarımda gerekli işgücünün bir an önce karşılanmasına ve göçmenlerin kendilerini besleyebilecekleri ürünleri almasına önemli bir katkı sağlayacaktı. Bu yüzden Venizelos ekim mevsiminden önce mübadelenin başlatılması görüşünde ısrar etmiştir.

Nansen raporunda ayrıca Türk-Yunan mübadelesi için daha önce Yunanistan ve Bulgaristan arasında yapılmış mübadele antlaşmasının örnek teşkil edebileceğini belirtmiştir. Gene Nansen'e göre "mübadele antlaşması genel hükümleri kapsamalıdır; ayrıntılarla ilgili özel yönetmeliklerin hazırlanması, oluşturulacak Karma Komisyona bırakılabilir. Bu Karma Komisyon da her iki ülkenin birer temsilcisi ile Milletler Cemiyeti Meclisince atanmış iki temsilciden oluşmalıdır" (Kayam, 1993, s. 4). İşe MC'nin karıştırılması Türkiye'yi rahatsız etmişti çünkü Türkiye henüz örgüte üye değildi. "Bundan dolayı İsmet Paşa, Dr. Nansen'in raporunu, 'bir özel kişinin raporu saydığını' belirtmiştir" (Kayam, 1993, s. 4).

Her ne kadar Yunanistan ve Türkiye mübadele konusunda uzlaşmışlar da görüşmeler ilerledikçe bazı konularda görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk sorun mübadelenin kapsayacağı Rum ve Türkler konusunda çıkmıştı. "Komisyondaki Türk üyeler, İstanbul'daki Rumların da zorunlu mübadelesi konusunda ısrar etmiş, Yunanlılar da bu teklife şiddetle karşı çıkmışlardır. Türk üyeler Batı Trakya Müslümanlarının mübadelesini istemediği için onlar da İstanbul Rumlarının mübadeleden muaf tutulması teklifinde bulunmuşlardır" (Kodaman, 2008, s. 11). Diğer bir sorun da mübadelenin zorunlu mu yoksa gönüllü mü olacağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Yunanlılar mübadelenin gönüllü olmasını önermişler, Türkler ise zorunlu göçün soruna en iyi çözüm olacağını belirtmişlerdir. Bu noktada Lord Curzon'un da Türkleri desteklediği görülmektedir. Lord Curzon gönüllü mübadelenin birçok nedenden ötürü aylarca süreceğini belirterek bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

Gönüllü mübadeleye karar verilirse, bunun uygulaması aylar gerektirecektir, oysa, her şeyden önce istenen, Türk nüfusun gelecek yılın başında toprakları işleyebilmek üzere Türkiye'ye getirilebilmesidir. İkinci olarak, Yunanistan'a her yandan yığılmakta olan göçmenlerin bu ülkede yerleşmesini sağlamak gerekmektedir. Mübadele zorunlu olursa, gidenlere arkalarında bırakmak zo-

runda kalacakları mal ve mülklerinin değerini ödemek kolaylaşmış olacaktır (Arı, 2012, s. 17).

Nansen'in raporu doğrultusunda, İsmet Paşa ve Venizelos'un da önerisiyle, mübadele konusu bir alt komisyona gönderildi. Başkanlığını İtalyan Montagna'nın yaptığı, Nansen'in de danışman olarak atandığı komisyonun bağımsız bir Türk ve Yunan üyesi bulunmaktaydı. Komisyonun 2 Aralık 1922'de yaptığı toplantıda İsmet Paşa "değişimden Batı Trakya Müslümanlarının ayrı tutulmasını, İstanbul'da tüm Rumlara değişimin uygulanmasını, ayrıca İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'nin de kaldırılmasını istedi" (Arı, 2012, s. 17-18). Burada ilginç olan nokta, Türk delegasyonunun, mübadele ile Patrikhane sorununu ilişkilendirmeye çalışmasıdır. Patrikhane'nin Türkiye dışına çıkarılması isteği, Türkiye'nin mübadele konusunda pazarlık gücünü arttırma isteğinden kaynaklanmaktadır. Türk delegasyonu üyesi Rıza Nur da Türkiye'nin Patrikhane konusundaki ısrarına bu açıdan bakmaktadır:

Gerek ekalliyetler işinde, gerek ahali mübadelesinde mühim ve hayati noktalar var, muallâkta (sürüncemede) kaldı. Aylardan beri askıntıda duruyor. Bir türlü bizim arzumuzu kabul ettiremiyorum. Düşündüm, bir pazarlık payı lazım. Frenklerin zihniyetini okşamalı yani onlara bir yem göstermeli. O da pek kıymetli bir şey olsun ki ağızlarının suyu aksın, bunları yola getirebilsin. Bu da Patrik ve Patrikhaneyi İstanbul'dan kovmak... Sonra bunu almak için istediğim o muallâktaki şeyleri derhal verirler ((Nur ve Crew, 2007, s. 163).

Nitekim Patrikhane'nin Türkiye dışına çıkarılması fikri, Yunan, Amerikan ve İngiliz delegeleri tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Türkiye ve Yunanistan arasındaki diğer bir görüş ayrılığı da İstanbul'un sınırları konusunda çıkmıştır. Türk heyeti sınırları mümkün olduğunca dar tutmak isterken, Yunanlılar İzmit'e kadar genişletme eğilimindeydi. Sonuçta 1912 Belediye Kanunu ile çizilen sınır kabul edildi (Oran, 2002, s. 332).

Komisyon'da yürütülen uzun ve çetin görüşmelerden sonra, Türkiye "etablis" olarak nitelendirilen Rumların İstanbul'da kalmalarını onaylamıştı ancak şu şartları ileri sürmüştü:

1. Türk uyruğu olmayan bütün Rumlar ile İstanbul doğumlu olmayan Türk uyruğu Rumların İstanbul'dan çıkarılması,
2. Son üç yıl içinde Türkiye'ye karşı düşmanca davranışlar içinde bulunan Rum derneklerinin ve birliklerinin İstanbul'dan çıkarılması,

3. İstanbul Rumlarına tanınan ayrıcalıktan yalnızca Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar Rumlarının yararlanması,

4. Evrensel Patrikliğin bütün kurulları ve organlarıyla birlikte İstanbul'dan uzaklaştırılması (Oran, 2002, s. 332).

Görüşmeler sonrası, Yunanistan ikinci şartı kabul ederken, Türk heyeti de son şart hariç diğerlerinden vazgeçmişti. "Türkiye'nin en başından beri oldukça sert olan tutumunun son anda değişmesinde bir diğer tartışma konusu olan 'Ermeni Vatanı' sorunun büyük etkisi olmuştur. Çünkü Türkiye'nin Ermeni sorunu ile Batı Trakya hakkında savunduğu görüşler çatışmış, bu da Türkiye'nin Lozan'a taşıdığı tezleri zayıflatmıştır" (Öztürk, 2010, s. 150).

Komisyon'un 10 Ocak 1923'de yaptığı toplantıda mübadele meselesi büyük ölçüde halledilmiş ve Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumların mübadele kapsamı dışında tutulması kabul edilmiştir. Bu toplantıda ayrıca, savaş esirlerinin de eşit miktarda mübadelesi kabul edilmiştir (Kodaman, 2008, s. 15). Sonuçta, 30 Ocak 1923 tarihinde, 19 maddeden oluşan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalandı.

MÜBADELE SÖZLEŞMESİ: İÇERİK VE İSTİSNALAR

Sözleşmenin 1. Maddesi, mübadelenin kapsamını belirtmektedir:

Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümetinin izni olmadıkça Türkiye'ye, Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a yeniden dönerek orada yerleşemeyecektir.

2. Madde ise, 1. Maddeye getirilen istisnaları düzenlemektedir:

Birinci Maddede öngörülen mübadele: Birinci Maddede öngörülen mübadele:

a) *İstanbul'da oturan Rumları (İstanbul'un Rum ahalisini);*

b) *Batı Trakya'da oturan Müslümanları (Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini) kapsamayacaktır.*

1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établis) bulunan bütün

Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır (Goularas, 2012, s. 130).

Türkiye'nin 2. Maddede belirtilen istisnalar dışında, mübadele kapsamında olup da Yunanistan'a gönderilmesi gereken bir kısım Rum azınlığı, mübadele dışında tuttuğunu görmekteyiz. Bu grupta mübadeleden istisna edilenleri, "özel nedenlerle istisna edilenler", "askeri nedenlerle istisna edilenler" ve "mübadelesi te'cil olanlar" olarak üç kısma ayırmak mümkündür (Öksüz, 2000, s. 756). Özel nedenlerle istisna edilenler, "gerek Türk gerekse mübadeleye tabi olmayan Gayr-i Müslim erkeklerle evlilik yapmış olan Rum asıllı kadınlardan oluşmaktaydı" (Öksüz, 2000, s. 756).

Mübadele Sözleşmesi imzalanmadan önce ihtida edenler (Müslümanlığa geçenler) "sözleşmede geçen 'Rum Ortodoks bulunan' kaydının dışına çıkmış olduklarından bu durumdaki şahıslar mübadeleye tabi olmayacaklardı" (Öksüz, 2000, s. 756). Daha önceleri de örnekleri görülmekle beraber, "1923'te gerçekleşen ihtidalar daha çok bireysel düzeyde ve zorunlu mübadeleye tâbi tutulmaktan kurtulma amacıyla gerçekleştirilmekteydi" (Emgilli, 2009, s. 224). Bu aşamada temel belirsizlik, söz konusu tarihten önce ihtida ederek bir Müslüman ile evlenmiş olmakla beraber, nüfus kayıtlarına geçirilmemiş Rum kadınlarının durumu ile ilgiliydi. Durumu açıklığa kavuşturmak amacıyla Hükümet, "27.7.1924 tarihinde Mübadele Sözleşmesi'nin imza tarihinden önce ihtida ederek izdivaç etmiş olan kadınlarla, aynı tarihten önce ihtida etmeyerek Müslümanlarla izdivaç etmiş olan kadınların mübadeleye tabi olmadıkları şeklinde bir karar almıştır" (Öksüz, 2000, 756). Hükümet 26. 8. 1925 tarihinde ek bir karar alarak mübadeleye tabi olmayan Gayr-i Müslim erkeklerle, Mübadele Sözleşmesi'nin imzalanmasından önce evlenen ve nikâhlarını bu tarihten önce nüfus kayıtlarına geçiren Rum Ortodoks kadınların da mübadeleden muaf olacağını ilan etmiştir (Öksüz, 2000, 756).

İkinci grup istisnalar ise askeri ve insani sebeplere dayanmaktadır. Bu gruptaki istisnalar, Kurtuluş Savaşı sırasında askeri ve insani yardımı bulunan Rumları kapsamaktadır. Türkleri Yunan mezaliminden kurtaran Rumlar ile Türkiye adına casusluk yapan Rumlar bu kategoride

yer almaktadır. Son grup ise mübadelesi te'cil edilen Rumlardan oluşmaktadır. "Bunlar kimsesiz, sakat ve marazlı olanlardı. Karma Mübadele Komisyonu, Türk ve Yunan Hükümetlerine nakillerinde zorluklar meydana geleceğinden bu kapsamda olanların mübadelesinin te'cilinin faydalı olacağını bildirmişti" ((Öksüz, 2000, 757).

Mübadele Sözleşmesinin 5. Maddesine göre "mübadele kapsamına giren kişilerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyecektir". 8. Maddeye göre ise "bu kişiler, herhangi bir vergiye tabi olmaksızın, cemaat taşınır malları da dâhil, her türlü mallarını yanlarında götürmekte serbest olacaklardır" (Oran, 2002, s. 332).

Taşınır mallarının tümünü ya da bir bölümünü götüremeyecek olan mübadiller ise bunları yerlerinde bırakabilecek, yerel makamlar da bu malların dökümünü yapmaktan ve değerini belirlemekten sorumlu olacaklardır. Bu taşınmaz mallar Karma Komisyon tarafından tasfiye edilecek ve:

Bu tasfiyeler sonucu ortaya çıkacak para tutarı ilke olarak tasfiyenin yapıldığı ülke hükümetinin, göç edilen ülke hükümetine karşı bir borcu kabul edilecek ve göç eden kişiye, göç ettiği ülkede, ardında bıraktığı mallarla eş değer ve nitelikte mal alması sağlanacaktır. Tasfiye işlemi sona erdiğinde, eğer hükümetlerden biri ötekine borçlu kalırsa, bu borç peşin olarak ödenecektir. Borçlu ülke süre isterse, belli koşullarda taksit de yapılacaktır (md. 9-14) (Oran, 2002, s. 333).

Yukarıda sayılan Sözleşme maddelerinde sıkça bahsedilen Karma Komisyon (Muhtelit Mübadele Komisyonu), Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak bir ay içinde kurulması öngörülen ve Sözleşmeye taraf devletlerden dört ve I. Dünya Savaşı'na katılmamış devletlerden MC Konseyi tarafından seçilen üç üyeden oluşan bir komisyondur. "Tasfiye edilecek mallara, haklara ve çıkarlara ilişkin tüm itirazlar, karma komisyonca ve kesin hükmüyle karara bağlanacaktır" (Arı, 2012, s. 41).

Mübadelenin uygulanması, Sözleşmenin imzalanması kadar kolay olmamıştır. Sözleşmeye göre 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren uygulanacak mübadele, bazı sebeplerden dolayı gecikmiş ve Kasım ayında ancak başlanabilmiştir. 1920'li yıllar boyunca, Türkiye ve Yunanistan arasında Mübadele Sözleşmesi'nin yorumundan ve uygulanmasından doğan görüş ayrılıkları, iki ülke arasında ciddi sorunların çıkmasına

sebepl olmuş ve sorunun kesin olarak çözüme kavuşturulması için 1930 yılını beklemek gerekmiştir.

Sözleşme imzalanır imzalanmaz, Karma Komisyon göreve başlamış ve 1924 yılına kadar mübadele işini gerçekleştirmiştir. Ancak 1924 yılına gelindiğinde, Türkiye ve Yunanistan arasında Mübadele Sözleşmesi'nin 2. Maddesinin taraflarca farklı yorumlanmasından kaynaklanan sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Anlaşmazlığın temelinde yatan en önemli faktör, mübadelede kimlerin "etabli" (yerleşik) sayılacağı idi.

Mübadele Sözleşmesi'ne göre, 1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde İstanbul şehremaneti daireleri içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan bütün Rumlar, yani İstanbul'da oturan Rumlar yerleşik (etabli) sayılacak ve 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın çizmiş olduğu sınırın doğusunda kalan Müslümanlar da Batı Trakya'nın yerleşikleri olarak kabul görecekti. Fakat Yunanistan daha sonra yerleşik kavramının içeriğinin uluslararası hukuka göre belirlenmesini talep etmiştir. Diğer Komisyon üyelerinin de Yunanistan'ı desteklemesi Türkiye'yi zor duruma sokmuştur.

Yunanistan bu meseledeki temel amacı, konuyu MC'ye götürmekti çünkü ancak bu şekilde Türkiye üzerinde baskı kurabileceğine inandırmaktaydı. Böylece "yerleşik" tanımının içeriğini genişletecek ve bu sayede İstanbul'da mümkün olduğunca fazla Rum azınlık bırakabilecekti. 31 Ekim 1924 tarihinde toplanan MC Konseyi "etabli" meselesini ele aldı ve konuyla ilgili olarak Milletlerarası Daimi adalet Divanı'ndan görüş istedi. Fakat Adalet Divanı da "etabli" konusunda Yunanistan'ın tezini destekler bir tanımda bulunması, meselenin çözümünün bir süre daha ertelenmesine sebep oldu.

Bu sırada Yunanistan'da Müslüman azınlığa karşı uygulanan baskının artması, Türkiye'nin de ülkedeki Rum azınlığa karşı benzer uygulamalar geliştirilmesi fikrinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. TBMM'de bazı milletvekilleri, Yunanistan'ın Müslüman azınlığa uyguladığı baskı ve MC'nin yanlı tutumu karşısında, Rum azınlıklara karşı misilleme yapılması fikrini dile getirmeye başlamaları üzerine, Başbakan İsmet İnönü aşağıdaki konuşmayı yapmak zorunda kalmıştır:

...Yüz binlerce halkın saadet ve felaketine taalluk eden bir meselede bitaraf bir heyet ile araya girmiş ve bu işi tanzim etmek mesuliyetini deruhte etmiş olan Cemiyet-i Akvam'ın cihan nazarında kendisini imtihana koyduğunu zan-

nediyoruz, bu kanaatteyiz. Cemiyet-i Akvam murahhaslarının nezaret ve mesuliyeti altında bulunan bir hadiseyi insaniye hüsnü surette cereyan etmez, bir çok fecayi ve mezalime müncer olursa Cemiyet-i Akvam'ın bütün cihan nazârında yüksek mevkii ve yüksek itibarı mevzuu bahs olmaz mı? Cemiyet-i Akvam azaları meselede alaka-i ciddiye göstereceklerdir.

....sabır ve tahammülü son dereceye vardırıdıktan sonra aldıklarımızı iade etmek ıstırarı hasıl olursa hiç tereddüt etmeyiz. Arkadaşlar! Türk'ün ananesi imzaya sadakat ve akdettiği mukaveleye ciddi bir samimiyettir (Kara, 2005, s. 194).

Mübadele esnasında karşılan sorunlardan bir diğeri de Patrikhane'nin durumu ile ilgiliydi. Daha önce de değinildiği gibi, Lozan Konferansı sırasında, Türkiye mübadele konusunda bir koz olarak kullanmak için, Patrikhane'nin tüm kurumları ile beraber ülkeden çıkarılmasını talep etmişti. Bu konu, TBMM'de de ateşli tartışmalara sebep olmuştur. "25 Aralık 1922 tarihli kapalı oturumda Burdur mebusu İsmail Suphi Bey bu konuda bir taktir vererek özellikle İstanbul'daki Rum ve Ermeniler ile Patrikhane'nin mübadeleye tâbi tutulmasının gereğini vurgulamış, Patrikhane'yi hala fesatlıklar yapmakla suçlamıştır" (Erdal, 2004, s. 41). Lozan Konferansı'nın ilerleyen günlerinde Türkiye Patrikhane'nin sadece dini statüye sahip olması karşılığında Türkiye'de kalmasına izin vermiştir. Fakat 16 Kasım 1924 tarihinde Patrik Grigorios'un yerine Terkos Metropoliti Konstantinos'un Patrik seçilmesi Türkiye'nin itirazı ile karşılaşmıştır. Bu konuda, Türkiye'nin itirazı, Patrikhane'nin değil, Patrik seçilen Konstantin Araboğlu üzerine yoğunlaşmıştır. "Bursa doğumlu olan ve Heybeliada'da eğitim gören ve başpapaz olan Konstantin Araboğlu, İstanbul doğumlu olmaması ve 1918 yılından sonra buraya gelmesinden dolayı mübadelesi gündeme gelerek konu uzun süre tartışılmıştır" (Erdal, 2004, s. 42). Türkiye, Konstantin Araboğlu'nun etabli sayılamayacağını belirterek, Patrik seçilmesine karşı çıkmış, Yunanistan'ın konuyu Lahey Adalet Divanı'na götürmesi üzerine de, Araboğlu'nun mübadelesi konusunda ısrarlı olmuş ve iki gün içinde sınır dışı edilmesine karar vermiştir. Karma Mübadele Komisyonundaki Türk delege Hamdi beye telgraf gönderen Hükümet, Türkiye'nin bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemektedir:

Araboğlu Konstantin'in mübadelesi başpapaz olduğu için ertelenmişse de mübadelesi kesin ve mecbûridir. Bu konu Türkiye'nin iç meselesidir, Yuna-

nistan Lahey'e gitmekle iç işlerimize karışmaktadır. Rusya'nın daha önce yaptığı gibi bahane aramaktadır. Lozan antlaşmasının hiçbir maddesi ihlâl edilmemektedir. Eğer komisyon iki gün içinde Araboğlu'nun mübadeleye tâbi olduğuna dair bir karar almazsa, Tâli Komisyonun evvelce almış olduğu karar gereğince ertelenmiş olan mübadele kararı uygulanacaktır" (Erdal, 2004, s. 43)

Sonuçta, Karma Mübadele Komisyonu da Araboğlu'nun mübadil olduğu kararını almış ve sorunun hukuki yönü de bu şekilde açıklığa kavuşturulmuştur.

Mübadelenin uygulanmasından, özellikle de etabli kavramının içeriğinin belirlenmesinden ortaya çıkan sorunların çözülmesi için taraflar 1926 tarihinde Atina Antlaşmasını imzalamışlardır. Fakat bu Antlaşmanın da sorunları tam olarak çözememesi, 1926, 1927 ve 1928 yıllarında büyük sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Mübadele konusunda çözülemeyen ve sürüncemede kalan pek çok konu, 10 Haziran 1930 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Ankara Antlaşması kesin olarak halledilmiştir. "1923-1930 yılları arasında mübadele kapsamında Yunanistan'dan Türkiye'ye yaklaşık olarak 463.534 kişi gelmiştir. 1930'da imzalanan Ankara Antlaşmasından sonra Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan 'Muhtelit (Karma) Komisyon'un Kaldırılmasına Dair Antlaşma' ile (9 Aralık 1933) mübadele işlemleri 19 Ekim 1934 tarihinde resmi olarak sona ermiştir" (Kodaman, 2008, s. 29).

MÜBADELENİN SONUÇLARI

Türk-Yunan nüfus mübadelesi ile tarihte ilk kez, iki devlet azınlık sorunlarını çözmek için kendi halkının bir bölümünü zorunlu göçe tabi tutmuştur. Mübadele konusundaki uluslararası tepkiler de farklılık göstermektedir. Bazıları, böyle bir göçün barbarca olduğunu ve tehlikeli bir örnek teşkil edeceğini söylerken, diğerleri ise, bu politikanın gerçekçi bir politika olduğunu savunmuşlar ve II. Dünya Savaşından sonra da benzer görüşler ileri sürmüşlerdir (Baldwin-Edwards, 2006, s. 116). "Lord Curzon'un baştan aşağı sakat bir yol dediği çözüm yaklaşık 1.600.000 insanın hayatını belirlemiş ve daha da kötüsü 'azınlıklardan mübadele yolu ile kurtulma' yöntemi Uluslararası Hukuk literatüründe kötü bir emsal olarak yerini almış" (Sezer, 2012, s. 28) ve çoğunluğu gönülsüz

olarak göç ettirilen yeni bir göçmen tipinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Zürcher, Türk-Yunan nüfus mübadelesinin üç önemli özelliğine dikkat çekmektedir. Birincisi, mübadelede kullanılan temel kriterin din olmasıdır. Mübadele sözleşmesinde, mübadeleye tabi olanlar arasında dil ya da etnik kökene dayalı bir ayırım yapılmamıştır. Örneğin, "Makedonya'daki Müslümanların çoğunluğu Yunanca ve Orta Anadolu'dan gönderilen Ortodoks Rumların çoğunluğu da Türkçe konuşmaktaydı" (Zürcher, 2003, s. 4).

Bu insanlar tamamen mensup oldukları dine göre mübadeleye tabi tutulmuşlardı. İkinci önemli özellik ise Sözleşmenin geriye dönük olmasıdır. Mübadele sadece 1922 yılı itibarıyla göç edenleri değil 1912 yılından beri (çoğunlukla da savaş yüzünden) göç edenleri kapsamaktaydı. Mübadelede dikkati çeken son özellik de, yukarıda belirtildiği gibi, göçün zorunlu olmasıydı. Tarihte ilk defa, zorunlu göç Uluslararası Hukuk tarafından meşrulaştırılmış oluyordu (Zürcher, 2003, s. 4).

Mübadele, yukarıda sayılan hukuksal sakıncaları yanında, hem mübadiller hem de iki ülke açısından psikolojik, sosyal ve ekonomik açıdan olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Mübadiller açısından bakıldığında, pek çok insanın doğup büyüdüğü yerleri terk ederek yeni bir ülkeye taşınmaları psikolojik travmalara neden olmuştur.

Uyum sorunu Yunanistan'a göç eden Rumlar arasında daha şiddetli yaşanmış ve bu göçmenlerin çoğu Avrupa ve Amerika'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Pek çok kişi ya da grubun göç etmemek için çaba sarf etmesi "terk edilmesi istenen topluma ait olma duygusunun bir yansımasıydı" (Arı, 2012, s. 165). Kemal Arı, pek çok Rum'un Türkiye'den isteksiz olarak ayrıldığını ve uzun süre Türkiye'yi gerçek vatanları olarak görmeye devam ettiklerini yazmaktadır:

Örneğin istemeden göç eden bazı Rumların, VIII. Edward'ın Türkiye'yi ziyaretinden sonra, Türk donanmasını, Kasım 1936'da Malta'yı ziyaret edip dönüşte de Pire ve Atina'ya uğrayışı sırasında pek sıcak bir ilgi ve sevgiyle karşıladığına; yine Faler'de, Türk askerlerini ağırlamak için adeta birbirleriyle yarış ettiklerine tanık olunmuştu. İskeleye yanaşan her Türk motoru ve filikasının personeline, göç etmek zorunda kaldıkları Türk kentlerinin ve kasabalarının adlarını bağırarak söylemek suretiyle hemşehri aradıkları ve bulduklarında da

tam anlamıyla bağırklarına bastıkları, gerçekten görülmeye değer bir tablo yaratmıştı (Arı, 2012, s. 165).

Ayrıca Anadolu'dan göç eden Rumlar, Yunan hükümetinin beklentisinin aksine, barınma problemleri ile karşılaşmışlar ve bu göçmenlerin beslenme, giyim ve bakım masrafları zaten kötü durumda olan Yunan ekonomisine ek bir yük bindirmiştir. Yunanistan'ı terk eden Müslümanlardan kalan yerlere sadece Rumların yüzde kırkı yerleştirilebilmiş, bu durum da göçmenlerin hayat şartlarının daha da kötüleşmesine yol açmıştır (Blanchard, 1925, s. 453).

Türkiye'ye göç eden Müslümanlar için de durum çok farklı değildi. Özellikle gelenlerin sayısının gelenlerden çok daha az olması, yerleşme konusunda Yunanistan'a nazaran daha az sorunla karşılaşılacağı beklentisinin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Ancak uygulamada ortaya çıkan sorunlar beklentilerin çok ötesindeydi. Türkiye'ye gelen göçmenlerin sorunları ile ilgilenmek üzere, TBMM 13 Ekim 1923'te Mübadele İmar ve İskân Vekâletinin kurulması kanununu kabul etmiş ve 20 Ekim'de de İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey Mübadele, İmar ve İskân Vekilliğine seçilmiştir. Türkiye'ye gelen göçmenlerin nakilleri, yerleştirilmeleri ve üretici duruma getirilmelerinin planlanması Mübadele İmar ve İskân Kanunu ile yapılmıştır (Kodaman, 2008, s. 23). Fakat Vekâletin ne parası, ne örgütü ne de Necati Bey de dâhil bütün görevlilerin konu ile ilgisi bulunmaktaydı. Ayrıca "Vekâletin kurulmasından sonra işe alınan iskan memurlarının çoğu Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle ordudan ayrılarak işsiz kalmış emekli askerlerdir. Bu memurlar mübadelelere karşı katı tutum sergilemişlerdir" (Sezer, 2012, s. 23).

Mübadele Antlaşması şartlarına göre, Türkiye'ye gelen göçmenlerin Rumların boşalttıkları alanlara yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu yerleştirme, göçmenlerin terk ettikleri yerlerin iklim ve hayat şartlarına uygun olarak yapılacaktı. Fakat bu süreç uzun ve detaylı bir çalışma gerektirmekteydi ve her iki devlet de mübadelenin bir an önce başlatılmasından yanaydı. Bu sebeple göçmen yerleşim yerlerinin "kıyı, kent, kasaba ve köylerden başlanarak, demiryolu ve diğer ulaşım araçlarının gidebildiği yerlere kaydırılması yoluna gidilmiştir" (Kodaman, 2008, s. 23). Durumu yakından izleyen Blanchard göçmenlerin içinde bulunduğu şartları şu şekilde özetlemektedir:

Yüzbinlerce insanın göç hareketini kontrol etmek zaten başlı başına bir sorun oluşturmaktaydı. Göç işiyle ilgili olarak oluşturulan Bakanlığın yetersizliği de ortaya çıkmıştı. Hiçbir hazırlık yapılmamış ve (bu yüzden de) göçmenlerin yerleştirme işlemleri gelişigüzel halledilmeye çalışılmıştır. Bazı kafilelerin göç istikametleri defalarca değiştirilmiş ve göçmenler gidecekleri yerlerin kesin olarak belirlenmesi için aylarca beklemek zorunda kalmışlardır. Kimi göçmenler bu durumu Doğu kaderciliği ile kabullenirken diğerlerinde öfke gözlemlenmektedir (Blanchard, 1925, s. 453).

Bu plansızlığın diğer bir sonucu da yeni gelen göçmenlerin kendi mesleklerine uygun olmayan bölgelere yerleştirilmesi olmuştur. “Örneğin geldikleri yerlerde tütün üreticisi olan göçmenlerin tütüncülüğün yapılmasının fiilen imkânsız olduğu bölgelere yerleştirilmiş olmaları, geldikleri yerlerde buğday üreticisi olan göçmenlere zeytinlik veya üzüm bağlarının verilmesi nedeniyle bağlar ve zeytinlikler sökülüp sobada yakılmış ve açılan alanlarda buğday yetiştirmeye çalışmaları sonucu hüsrana olmuştur” (Sezer, 2012, s. 22-23).

Uygulamayı zorlaştıran bir diğer konu da, Türkiye’den gidenlerle, Türkiye’ye gelenler arasındaki toplumsal farklılıklardır. Anadolu’dan giden Rumlar genellikle şehirlilerden oluşmaktadır; ancak Türkiye’ye gelen göçmenlerin çoğu köy kökenlidir. Bu durumun yarattığı zorluğu Celal Bayar TBMM’de şöyle özetlemektedir:

İtiraf ediyorum ki; gidenlerle gelenlerin hayat şartları eşit değildir. Gidenler ekseriyet itibariyle esnaf ve tüccar, gelenler ekseriyet itibariyle rençberdirler. Efendiler gelenlerin büyük çoğunluğu köylüdür, gidenlerin büyük çoğunluğu şehirlidir. Böyle eşitsiz oranlar arasında iskân yapmak imkânını yüksek anlayışınıza bırakıyorum (Sezer, 2012, s. 23).

Türkiye’ye gelenlerin yerleştirilmesiyle ilgili olarak ortaya çıkan diğer bir sorun da gittikleri yerlerdeki evlerin ya yakılmış/yıkılmış ya da yerel otoritelerin göz yumması sonucu başkaları tarafından haksız bir şekilde işgal edilmiş olmasıydı. Blanchard’a göre, Uşak’ın Rum kısmında yaşayan 3000 Rum aileden boşalan evler yerel halk tarafından yakılmış ve buraya gelen göçmenler evlerin elverişsiz olmasından dolayı başka yerlere gönderilmişlerdir. Aynı şekilde Blanchard, Bursa’da da Rumların boşalttıkları evlerin oturulamaz hale geldiğini ve Rumların buraları, Müslümanlar gelmeden 18 ay önce boşaltmalarına rağmen,

hükümet tarafından hiçbir işlem yapılmadığını belirtmektedir (Blanchard, 1925, s. 453).

Her iki ülkeye göç edenlerin, gittikleri ülkedeki sosyal ve toplumsal hayata uyumları arasında farklılıkların ortaya çıktığı pek çok yazar tarafından incelenmiştir. Bu analizlerin pek çoğu, Rumların Yunanistan'daki sosyal ve kültürel hayata uyum sağlamada, Türkiye'ye gelenlerden çok daha fazla sorunla karşılaştığını belirtmektedir. Yunanistan'a göç edenler Yunan toplumundan ayrı bir kimlik oluşturmuş, uyum sağlayamayanların bir kısmı, yukarıda değinildiği üzere, Avrupa ya da Amerika'ya göç etmişlerdir.

Yunanistan iskân politikası, göçmenleri "topluluk" olarak değerlendirmiş ve yerleşimlerini de bu esasa göre yapmıştır. Bu göçmenler, toplu olarak yerleştirildikleri bölgelere genellikle geldikleri yerlerin adını (örneğin, Yeni İzmir) vermişler ve beraberlerinde getirdikleri kurumları ve kültürlerini buralarda yaşatma gayreti içinde olmuşlardır (Zürcher, 2003, s. 5). Rum göçmenlerin sosyal ve kültürel geleneklerinin Yunan toplumundan farklılık göstermesi, bu göçmenlerin Yunan toplumu ile kaynaşmasını önlemiştir.

Türkiye'ye gelen göçmenler konusunda ise farklı görüşler mevcuttur. Bir kısım yazar, Türkiye'nin uyguladığı iskân politikasının, Müslüman muhacirlerin Türk toplumundan ayrı bir kimlik geliştirmelerini önlediğini savunmaktadır (Öztürk, 2010, s. 152). Bu yazarlar, Türk hükümetinin, göçmenlerle bir bütün olarak değil bireysel düzeyde ilgilendiğini ve onları tarımsal uzmanlıklarına göre yerleştirdiğini ve böylece göçmenlerin ayrı topluluklar oluşturmasının engellendiğini savunmaktadır. Diğer yazarlar ise, Türkiye'ye gelen ve genel olarak "muhacir" olarak adlandırılan göçmenlerin gözle görülür bir farklılık oluşturduğunu ve ayrı köylerde veya şehirlerin farklı bölgelerinde topluca yaşadıklarını ve kendi gelenek/göreneklerini devam ettirdiklerini savunmaktadır. Özellikle, "birinci ve ikinci nesil muhacirler, hükümetin tüm çabalarına rağmen, aralarında Yunanca ya da Arnavutça konuşmaya devam etmişlerdir" (Zürcher, 2003, s. 5).

Yunan Hükümetinin, gelen göçmenleri yerleştirme konusunda, Türk Hükümetinden daha başarılı olduğu genellikle kabul edilmektedir. Bu durumun temel sebebi, Yunanistan, çeşitli uluslararası kuruluşlardan kredi sağlaması ve kurulan bağımsız Mülteci Yerleştirme Komis-

yonunun ülkedeki iskân ve göçmen sorunlarının aşılmasında hayati bir rol oynamasıdır. Türkiye ise, konuyu iç bir mesele haline getirerek her türlü dış yardımı reddetmiş ve göçmenlerin sorunlarını çözecek etkin bir yönetim oluşturamamıştır (Öztürk, 2010, s. 151).

Göçmenler konusunda Türkiye ve Yunanistan konusundaki ortaya çıkan farklılıkları, her iki ülkede mübadele konusundaki algılarda da görmek mümkündür. Yunanistan'da, mübadele konusu başından beri siyasi ve askeri başarısızlıkların bir sonucu olarak algılanmıştır. Yunan nüfusunun neredeyse yüzde yirmisini oluşturan göçmenler Yunanistan'ın zaten var olan sorunlarını daha da derinleştirmiştir. Yunanlılar mübadeleyi Yunan hükümetinin bir başarısızlığı ve ulusal bir felaket olarak algılamışlar ve konuyu daha çok Türk barbarlığı ve adaletsizliği açısından yorumlamayı tercih etmişlerdir. Bu durum, kayıp Anadolu Helenizm'i nostaljisinin ve bu nostaljiyi canlı tutma gayreti içine giren yüzlerce sivil toplum örgütünün ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu da Yunan toplumunun kendilerini göçmenlerin kaderiyle özdeşleştirme sonucunu doğurmuştur. Konuyla ilgili pek çok arşiv, araştırma kurumu ve yayınların ortaya çıkması, konunun Yunan toplumunca ne kadar ciddi algılandığının bir kanıtıdır.

Türkiye'de ortaya çıkan durum ise çok daha farklıdır. Mübadele ile Türkiye'ye gelen muhacirler, sadece daha büyük muhacir gruplar içinde bir örnek oluşturmaktadır. 1923 yılı itibariyle, Türkiye nüfusunun hâlihazırda yüzde yirmisi muhacirlerden oluşmaktaydı. Hem İttihat ve Terakki hem de Cumhuriyet döneminde nüfusun homojenleştirilmesi ulus inşası için gerekli ve olumlu bir gelişme olarak yorumlanmaktaydı. Bu sırada ülkenin belkemiğini oluşturan ticari ve endüstriyel sınıfın yok olması da tam bağımsızlık yolunda ödenecek bir bedel olarak algılanmaktaydı.

Dolayısıyla, Mübadele Antlaşması sonucu Türkiye'ye gelen ve nüfusun ancak yüzde üçünü oluşturan göçmenlere olan akademik ve siyasi ilgi de çok sınırlı kalmıştır. Nostalji ve göçmenliğin verdiği sıkıntılar sadece göçmenler arasında sözü edilen bir konu olarak kalmış ve hiçbir zaman bir ulusal sorun statüsüne yükselememiştir. Bu konudaki akademik ilgi son zamanlarda artmış ve mübadelenin insani yönünü araştıran tarihi çalışmalar, belgeseller ve canlı tarih çalışmaları daha sık karışımıza çıkmaya başlamıştır (Zürcher, 2003, s. 6-7).

SONUÇ

Türk-Yunan mübadelesi, her ne kadar tarihsel olaylar ve azınlıkların ülke içinde yarattığı karışıklıklarla ilişkilendirilse de, türdeş bir ulus yaratma gayretinde olan Türkiye ve Yunanistan'ın azınlıklardan kurtulma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İki devletin resmi olarak benimsedikleri bu politika, ülkedeki sorunların temel sebeplerinden biri olarak azınlıkları görmüş ve olaylara karışıp karışmadıklarına bakmaksızın içlerindeki azınlıkların topluca sürgün edilmelerini meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır.

Göçmenlerin hayatlarını kökten değiştirerek travmatik sonuçlara yol açması bir yana, hem Türkiye hem de Yunanistan milyonlarca kişinin göçünden toplumsal, siyasi ve ekonomik olarak büyük zararlar görmüşlerdir. Türk-Yunan mübadelesi, zorunlu göçü hukuken meşru bir politika aracı haline getirerek, diğer devletlerin de uygulayacağı bir örnek teşkil etmiştir. 1944 yılında Polonya ve Sovyetler Birliği, 1946 yılında da Çekoslovakya ve Macaristan arasında gerçekleştirilen nüfus mübadeleleri, Türk-Yunan mübadelesini örnek almıştır.

Mübadele sadece mübadiller açısından değil, aynı zamanda Türkiye ve Yunanistan'ın sosyal, ekonomik ve siyasi yaşamlarında da önemli etkiler doğurmuştur. Türkiye'nin daha önceden bu tür göçmenlere ev sahipliği yapması ve Yunanistan'dan gelen göçmenler için uyguladığı iskân politikaları yeni gelen göçmenlerin toplumsal hayata daha çabuk uyum sağlamalarını kolaylaştırmıştır. Ancak, giden göçmenlerin çoğunun Türkiye ekonomisindeki yeri dikkate alındığında ekonomik olarak çok ağır bedeller ödendiği de açıktır. Ayrıca iskân politikasındaki aksaklıklar pek çok göçmenin uzun yıllar zorluk içinde yaşamalarına sebep olmuştur.

Yunanistan'a göç edenler için ise durum daha da dramatik bir hal almıştır. Yunanistan'ın toplu iskân politikası bir süre sonra sadece göçmenlerden oluşan yeni yerleşim birimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu durum da onların toplumsal hayata uyumunu zorlaştırmıştır. Sonuç olarak Yunanistan'dan Avrupa ve Amerika'ya yeni göç hareketleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca Yunanistan'ın nüfusunun zaten az olması ve gelen göçmenlerin sayıca fazla olması ülkenin demografik ve ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen Yunanistan mübadele meselesini bir ulusal sorun haline getirmeyi başarmış ve bu konuda pek çok sanatsal ve akademik çalışmanın

ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi Yunanistan “hatırlamayı” tercih ederken Türkiye “unutmayı” tercih etmiş bu da Türkiye’de bu konudaki çalışmaların sınırlı ve kısır kalmasına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

ARI, K. (2012) *Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç, 1923-1925*, 6. Basım. Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.

BALDWIN-EDWARDS, M. (2006) “Migration between Greece and Turkey: From the ‘Exchange of Populations’ to the NonRecognition of Borders”, *SouthEast Europe Review for Labour and Social Affairs*, Sayı 3, s. 115-122.

BİLSEL, C. (1998) *Lozan*. Sosyal Yayınlar: İstanbul.

BLANCHARD, R. (1925) “The Exchange of Populations between Greece and Turkey”, *Geographical Review*, Sayı: 15, No. 3, s. 449-456.

BUDAK, Ö. (2010) “Mübadele Meselesi ve Lozan’da Çözümü”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 26, s. 129-142.

CİPOF, B. (2013) “Darıca’da da Helenik Çalışmalar Başladı”, *Teostrateji*, Web Erişim: www.21yyte.org.

ÇETİN, N. (2010) “1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, s. 149-172.

EMGİLLİ, F. (2009) “Mübadeleden Kurtulma Çabası Olarak: İhtidâ” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 28, Sayı 45, s. 221-234.

ERDAL, İ. (2004) Türk Basınına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 9, Sayı, 33, S. 33-49.

GOULARAS, G. B. (2012) “1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Ve Günümüzde Mübadil Kimlik Ve Kültürlerinin Yaşatılması” *Alternatif Politika*, Cilt 4, Sayı 2, s. 129-146.

KARA, B. (2005) “Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, s. 187-198.

KAYAM, H. C. (1993) "Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IX, Sayı: 27.

KODAMAN, Ö. (2008) *Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

NUR, R. ve CREW, J. C. (2007) *Lozan Barış Konferansının Perde Arkası*, 2. Basım. Örgün Yayınevi: İstanbul.

ORAN, B. (ed.) (2002), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İletişim Yayınları: İstanbul.

ÖKSÜZ, H. (2000) "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 48, s. 753-769.

ÖZTÜRK, D. (2010), "Kitap İncelemesi", YILDIRIM, O (2006) *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 24, s. 149 - 154.

SEZER, S. (2012) *Lozan ve Mübadele*. T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları: İstanbul.

ZÜRCHER, E.J. (2003) "Greek and Turkish Refugees and Deportees, 1919-1924", Web Erişim: www.transanatolie.com/english/turkey/turks/ottomans/ejz18.pdf.